

XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kırım Hanlığı'nda Gayr-i Müslimlerin Yeri (Şer'iyye Sicillerine Göre)

The Place Of Non-Muslims In The Crimean Khanate (According To Ottoman Court Records)

Doç Dr. Nuri KAVAK *

Öz:

Kırım Hanlığı sınırları içinde yaşam süren nüfusun büyük bir kısmı Müslüman tebaa olmasına rağmen farklı dinlere ve etnik kökenlere mensup topluluklar da vardı. Hanlık, dini kanaatlere özgürce yaşama imkanı vermekle birlikte medeni hukuk alanına giren tutum ve uygulamalar konusunda kendi cemaatleri içinde ve kendi dini gereklerine göre hareket etmelerine izin vermişti. Bu cümleden olarak çalışmamız, bahsedilen uygulamaların adalet sisteminde nasıl bir yer bulduğunu ortaya koymayı amaçlamış olup mahkeme kayıtları vasıtasıyla da bu konuyu örneklendirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca Kırım, Doğu Avrupa'da Türk mirasının son kalesi olması hasebiyle incelenmeye değer bir çalışma alanıdır.

Osmanlı Devleti'nde olduğu üzere Kırım Hanlığı'nın da adli yapısının aynası konumunda olan Şer'iyye Sicilleri, kadınların mahkemede icra ettikleri bütün davaların yanı sıra birçok konuya haiz belge ve yazışmaların kaydedildiği defterlerdir. Kırım'a ait sicillerin incelenmesi sonucu, ortaya çıkardığımız veriler ışığında İslâm'ın ve de şer'i mahkemelerin din farkı gözetmeksizin herkesin talebine cevap verdiğini ortaya koyan verilerle dolu olduğu görülmektedir. Gayri Müslimler gerek kendi aralarındaki sorunlar için, gerekse de Müslimlerle olan problemleri için çözüm aradıklarına dair; miras, eşya, borçlar, ticaret, ceza, usul ve mali hukuk örneklerini içeren dava konuları kayıtlarda sıklıkla yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırım Hanlığı, Kadı, Şer'iyye Sicili, Gayr-i Müslim, Şer'i Hukuk.

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Ün. Fen-Ed. Fak. Tarih Böl., nkavak@ogu.edu.tr

Abstract:

In Crimean Khanate, in spite of the existence of a Muslim majority, there were also communities of different faiths and of different ethnicities living together. The Khanate, in addition to giving all people the freedom and the opportunity to live freely in their own religious convictions, also had allowed communities to act in accordance with their religious requirements on issues and practices within the civil law. In this context, the present study investigates how these practices and procedures were integrated into the judicial system as indicated by religious court records.

The Şer'iyye Registries, as mirrors of the judiciary system, are records of all legal cases as well as all relevant written communication and legal documents managed by Kadi-s. Through the analysis of Şer'iyye registries and the data obtained, we can safely say that religion of Islam and religious courts, without any exception and regardless of religious beliefs, had responded and met the needs of all groups and people. The Şer'iyye registry is full of cases which indicate that the non-Muslims having problems among themselves or with the Muslims went to court for issues such as inheritance, goods, debt, trade, criminal law and litigation matters involving financial matters. Briefly, the Islamic law and Crimean Khanate managed to offer a fair judicial system for all people regardless of religious or ethnic orientations.

Key Words: Crimean Khanate, kadi, Şer'iyye registry, non-Muslims, religious judiciary system

Giriş:

Osmanlı coğrafyasının birçok yerleşim yerine ait siciller arşivlerimizde mevcut iken, Kırım Hanlığı sahasına dair tek bir sicil örneği yakın bir zamana kadar elimizde bulunmamakta idi. Bu durum, Kırım Hanlığı ile ilgili yapılmakta olan araştırmalar üzerinde doldurulması güç bir eksikliği ortaya çıkarmıştı. Ancak Türkiye ile Ukrayna Devletleri arasındaki ilişkilerin temin edilmesi ile başlayan araştırmalar sonucunda, ilk kez Halil İnalçık vasıtasıyla sicillerin olduğuna dair bir tespit bilim dünyasının önüne konulmuştur (İnalçık, 1996: 165-190). Bu tespite göre Kırım'ın Simferopol şehrinde bulunan Gaspıralı **Kütüphanesi'nde 61 adet sicile ait kopyaların olduğu şeklinde idi (Turan, 2003: 5). Ancak yapılan çalışmalar sonrasında St. Petersburg Saltıkov-Şchedrin Kütüphanesi'nde sicillerin tamamının 120 adet olduğu ortaya çıkarıldı¹.**

Şer'iyye Sicilleri araştırmacılar için mahkeme defteri olmaktan ziyade ait oldukları dönemin adeta hafıza kayıtlarıdır. İçerikleri çok zengin ve çeşitlidir. Tama-

¹ V. Dubrovskiy, "Türk Kırımı Dair Tarihi Kaynak ve Araştırmalar", Dergi, Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü, 2. yıl, No: 4, Münih 1956, s.53'de Leningrad Umumi Kütüphanesi'nde 124 tane deri ciltli defterlerin bulduklarına işaret etmiştir. Ayrıca General Münih'in 1736 yılındaki Bahçesaray istilası esnasında bütün Kırım Hanlığı'na ait arşivin yakıldığına işaret ederek, bugüne dek kalabilen tek eserin bunlar olduğunu belirtmektedir.

mı ile orijinal ilk elden belgelere sahip olmaları da ayrıca önemlerini artıran diğer bir husustur. Kısacası idari, hukuki, ilmi, askeri, iktisadi, sosyo-kültürel ve daha birçok konu başlığı ile ilgili ilmi çalışmaların temel başvuru kaynağıdır.

Çalışmamızın hedefi, 61 sicil içinden dokuzuna yansıyan gayri Müslimlere ait dava kayıtları üzerinden, İslâm Hukuku'nun ya da Kırım Hanlığı adalet sisteminin farklı kanaatlere sahip kimselere ürettiği çözümleri ortaya çıkarmaktır. Araştırmamızın sınırlarını ise, gayri Müslimlerle ilgili şer'iyeye sicillerinde yer almış olan -yansıdığı oranda- dava konu ve örneklerine dair veriler oluşturmaktadır.

Kırım Hanlığı Adalet Sistemi ve Gayr-i Müslimler

İnsanların dini tercihleri, tarih boyunca birbirlerinden ayırıcı bir farklılık olarak algılanmıştır. Devletler sahip oldukları tebaayı bile kanaatlerine göre tasnif etmişlerdir. Kırım Hanlığı da sınırları içinde yaşayan insanlara, pratikte Müslüman olanlar ve Müslüman olmayanlar şeklinde hitap etmiştir. Fakat buna rağmen Kırım Hanlığı, inanç ve mezhep topluluğunu kendi aralarında serbest bırakarak onlara belirli bir rahatlık tanımış, zorla onları yönlendirmeye tabi tutmamıştır. Din ve mezhep esasına göre teşkilatlandırılan insanlar, adeta devletin sahibi Müslümanlara emanet edilmiş topluluklardı. Hiçbir zaman dine davet etme hususunda zorlayıcı olunmamıştır². Bu cümleden olarak gayri Müslimlerin İslâm'a geçişi ile ilgili sicillere yansıyan mühtedi kayıtlarına bakmamız daha net veriler elde etmemizi sağlayacaktır. Nitekim elimizde bulunan bir hükümde, ihtida eden bir baba ile kızının gayri Müslim birisi ile namzet olması meselesi mahkemeye taşınmıştır. Mustafa el-mühtedi, şeref-i İslâm ile müşerref olduktan sonra 16 yaşındaki kızına da İslâm'a ilhâk ve İslâm'ı teklif ettiğini belirtir. Fakat kızının bu teklifi kabul etmediğinden dolayı Müslüman olmadığını ifade eder. Daha sonra kızını zımmîye olmasından dolayı da bir gayr-i Müslimle namzet eylediğini açıklar (Karasu Ş. S., 25-113b-1137). Bu durum bize, aile içinde bile kendi kararlarını verebilecek yaşta olan birisi için herhangi bir zorlamada bulunulmadığını ispat etmektedir. Buna mukabil mahkeme ise, kıza İslâma girmediğini doğrulattıktan sonra zımmî bir erkekle evlenmesinin sakıncası olmadığını karar vermiştir. Konu nadir rastlanılacak bir içeriğe sahip olmakla birlikte Kırım Hanlığındaki adaletin inceliğini de gösteren örnek davalardan birisidir.

Kırım Hanlığı, din ve vicdan hürriyetinin aynı zamanda da hukuki bir özerklik olarak da tanımlanmasını belli ölçüler çerçevesinde kabul etmiş ve de uygulamaya gayret göstermiştir. Ancak hanlığın adalet sistemi içinde genel kabul gören anlayış; "devletin hakimiyet hakkı" ve "kamu düzeni" prensiplerini göz önünde tutarak, ceza hukuku sahasında adli ve hukuki özerkliğin sınırlanması şeklindedir. Sadece medeni hukuk sahasında gayri Müslimler, kendi dinlerinin gereği gibi hareket

² Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadi Ve İçtimai Tarihi (1453-1559), c. 2, (İstanbul: Cem Yayınları, 1995), s. 42 ve 50 'de yazar, Türk halkının başka inançları kendileri için rakip saymadıklarından dolayı, farklı dinlere korkunç gelmediğini ifade etmektedir.

edebilirler idi. Böylece gayr-i Müslimlerin hukuki ve kazai özerkliklerinin yani çok hukukluluğun sınırları çizilmiştir (Güneş, Ocak-Şubat-Mart 2013, 85). Lakin bununla beraber herhangi bir gayr-i müslim, dilediği takdirde şer'i mahkemeye gelerek adalet isteyebilir ve de önünde herhangi bir engelle karşılaşmadan adli mekanizmadan yararlanabilir idi. Nitekim Karasu kazasına ait sicillerde yer alan 496 tereke kaydının 184 tanesi gayri Müslimlere 312 tanesi de Müslimlere ait olması gayri Müslimlerin şer'i mahkemeye gelme oranlarının çok yüksek olduğu iddiasını doğrulamaktadır.

Gayri Müslimlerle Müslümanlar arasındaki ilişkileri ortaya koyabilecek birçok veri hükümlerde mevcuttur. Mühtedilerle Müslümanlar arasında da kefalet, şahitlik, iş verme, ortaklık, vekâlet, evlenme, alış-veriş ve borçlanma gibi ilişkilerin devam ettiğini söyleyebiliriz³. Benzer durumlar Gayri Müslimler ile mühtediler arasında da yaşanmış olup, birçok örnekleri bulunmaktadır⁴. Bütün bu tür kurulan münasebetler esnasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar da olmuştur. Bu anlaşmazlıkların da temelinde dini bir etkinin olmaması önemli bir noktadır.

Diğer yandan ülkede yaşayan gayri Müslimlere sebepsiz yere müdahale edilmezdi. Vergilerini ödedikleri sürece hem kendilerine hem de kutsal mekanlarına asla dokunulmazdı (Bahçesaray Ş. S., 37-57a-2). Nitekim gayri Müslimlerden sağlıklı ve güvenlik içinde yaşamalarının bir karşılığı olarak alınan şer'i bir vergiye cizye adı verilmektedir (Tabakoğlu, 1985; 136 ve Bahçesaray Ş. S., 15-7a-1). Cizye vergisini ödeyen zımmiler, dini, hukuki, can ve mal güvenliklerini garanti altına almış oluyordu. Ayrıca kendilerinden askerlik hizmeti de istenmiyordu. Hanlık tahsilat yapmak üzere seçtiği şahıslar vasıtasıyla bu vergiyi toplattırmaktaydı (Ülküsal,1980; 39). Bu amaçla 1095 / 1683-1684 yılına ait yerleşik ve göçebe reayanın cizyelerini toplamak üzere, Bazargan Moşi görevlendirilmiştir. Kadıya yazılan ferman vasıtasıyla cizyeleri Moşi'nin hesap edeceği vurgulanırken, ona vermeme-yeltenenlerin olabileceği uyarısında da bulunulmuştur. Bunun üzerine Karasu kadısından, ödemekte zorluk çıkaranlara müdahale etmesi istenmiştir. Ayrıca fermana kadının vermemek isteyen zımmiden cizyesini alarak Moşi'ye vermesi gerektiği emredilmiştir (Karasu Ş.S., 25-7b-70). Gerek fermana gerekse diğer belgelerde miktarına dair kayıt olmamakla birlikte, cizye veren reayaların başına "Cemaatbaşı" ve "Kethüda" atandığına dair elimizde bir atama kaydı bulunmaktadır (Karasu Ş.S., 25-9b-98). Bu atama fermanında, reayanın bu atanmış şahsın sözünden çıkmaması gerektiği özenle vurgulanmıştır. Yine İslam'ın men ettiği, domuz eti yemek, şarap içmek gibi davranışlarda bulunmalarına engel olunmazdı. Öte yandan teorik olarak gayri Müslimlerin Müslümanlarla aynı mahallede oturmaları beklenmezdi. Ama buna rağmen sicillerdeki kayıtlarda, olması gerekenin aksi istikametinde olduğuna dair de örnekler bulunmaktadır. Örneğin Kırım'ın Karasu kazasındaki Çorum ve Sadık Efendi mahallelerinde gayri Müslimlerin de

³ Bahsedilen konularla alakalı Karasu Ş.S., 25-100b-1004, 25-11a-114, 25-5b-48, 33-100a-895, 33-79b-721 ve Bahçesaray Ş. S., 8-126a-5, 27-7a-1 numaralı hükümlerde örnekler yer almaktadır.

⁴ Karasu Ş.S., 25-77a-821 ile 25-9a-94 numaralı kayıtlara bakınız.

oturduğunu belgeleyen sicil örnekleri görülmektedir⁵. Yine gayri Müslim tabanın kazadaki yerleşimlerine baktığımızda, her biri milliyetlerini ifade eden ayrı ayrı mahallelerde yaşamayı tercih etmişlerdir (Evliya Çelebi, 2003: 246). Örneğin Ermeni, Rum, Yahudi ve Acem mahalleleri bu konuya güzel birer örnektirler. Öte yandan Kıpti ve Çingenelerin de karışmayarak ayrı ayrı yaşadıklarına şahit olunmaktadır⁶. Bir başka kayıtta ise gayri Müslimlerin vakıf kurarak kendi içlerinde yardımlaştıkları görülmektedir⁷.

Müslümanlarla her alanda eşit sayılmayan gayri Müslimler, aynı zamanda Müslümanların yerine getirmesi gereken zorunlu yükümlülüklerle de sahip değillerdi. Buna karşılık gayri Müslimlere; öncelikle can, mal ve dini inançlarını koruma güvencesi verilmişti. İlave olarak dini cemaatlerin evlenme, boşanma ve miras gibi medeni hukuka giren hususları kendi dini vecibelerine uygun geliştirdikleri hukuklarına göre halledebilme imkânı da tanınmıştır (Eryılmaz, 1996; 46). Ancak tanınan bu imtiyaza rağmen kendi rızalarıyla İslâm hukukundan yararlandıklarına dair birçok dava konusu ve başlığı da görülmektedir. Örneğin, eşya, miras, borçlar, ticaret, ceza, usul ve mali hukukun alanına giren davalar için bile şer'i mahkemelere gittiklerini gösteren çok fazla misal bulunmaktadır (Bahçesaray Şer'iyye Sicili, 58-48a-3 ve Karasu Şer'iyye Sicili, 33-92a-821). Öte yandan İslâm hukukunda gayri Müslimlere tanınan din ve vicdan hürriyetinin onlara hukuki özerkliklerin verilmesine neden olduğundan, cemaat mahkemelerinin karar vermesine ve de uygulamasına da imkân sağlanmıştır (Üçok ve diğerleri, 2002; 179). İslâm ülkesinde cemaat mahkemesinin verdiği hükümlere taraflar uymaz ise devlet her iki tarafa da karışmazdı. Bu durum cemaat mahkemelerinin yaptırım gücünün olmadığı adeta hakemlik yaptıkları anlamına gelmektedir (Özel, 1982; 200). Bu nedenle taraflar cemaat mahkemelerinin hükmüne rıza göstermezler ise, şer'i mahkemelere gidebilirlerdi. Hanefi fıkhına göre de, gayri Müslimlerin müracaatları şer'i mahkemece kabul edilmek zorunda idi. Aksi takdirde yaptırım gücünün olmaması anlaşmazlıkların devamını, bu durum da toplum içinde asayiş sorunlarının ortaya çıkmasına neden olacağından, huzursuzluğun meydana gelmemesi veya toplum düzeninin bozulmaması için adaletin tanzimini gerekli kılmaktadır. Bu anlayış ile de şer'i mahkemelere başvuran gayri Müslimlere adalet dağıtılması bir mecburiyet olmuştur. Örneğin kendi din adamları ile olan anlaşmazlıklarını bile kadı huzuruna taşımışlardır. Karasu kazası sicil kayıtlarında yer alan bir dava metninde; iki kızı ölen bir anne, cemaatlerinin papazından defin meselesi yüzünden şikâyetçi olmuştur. Kadın, biri beş diğeri iki yaşında olan kızlarının öldüğünü ve papazın bunları defnettiğini, defin karşılığında da 16 kuruş cenaze masrafını kendisinden talep ettiğini ifade etmiş ve kendisinin fakir biri olduğundan dolayı ancak 3-4 kuruşun kifayet edebileceğini, üstelikte bu miktardan fazlasını vermesi-

⁵ Karasu Şer'iyye Sicili, 33-92a-821 Çorum mahallesi ile 33-88b-791 Sadık Efendi mahallesinde, Müslümanlarla gayr-i müslimlerin beraber oturduklarına dair kayıtlar mevcuttur.

⁶ Karasu Ş.S., 33-83b-755, 47-32a-215, 25-9a-92, 25-5b-46.

⁷ Bahçesaray Ş. S., 58/48a-3, de Yahudilerin kendi cemaatlerindeki çocukların eğitimi ve fakirlere yardım amacıyla bir vakıf kurmuşlardır. Ayrıca bakınız Ahmet Türk, "Kırım Hanlığı'nda İslamiyet", Kırım, Editör: Yücel Öztürk, İstanbul 2015, s. 141.

nin mümkün olmadığını belirtmiştir. Mahkeme diğer papazlara defin masrafının ne kadar tutacağını sorduğunda, küçüğüne üç büyüğüne beş kuruşun yeteceğini nakletmişlerdir. Bunun üzerine kadı, mahkemeye başvuran kadından toplam 8 kuruşun papaza verilmesini istemiştir (Karasu Ş. S., 25-40a-408). Davanın kendi cemaatlerinin bir meselesi olması kadar Hristiyan bir din adamını ilgilendirmesi ve devamında da İslâm hukukundan çözüm bulunması önemli bir husustur. İslâm Hukuku ve uygulayıcısı Kadı, yetki alanı dışında bir dava olarak görmek yerine, yine diğer papazlara sorarak meseleyi hoşgörü ortamı içinde halletmeyi tercih etmiştir. Kadı, farklı kanaatlere de sahip olursa herkesin barış ve huzur içinde yaşaması açısından önemli bir konuyu çözerek toplumu sıkıntıya düşürmemiştir. Başka bir örnek davada, Erzurumlu olup Karasu'da yaşayan bir zımmî, Kuyumcu Ovanis'in dayısının kızına namzed olup nişan eşyası yollamıştır. Geçen zaman sonrasında da Ovanis kızı vermedi diye mahkemeye başvurmuştur. Ovanis ise, dayı kızının bâliğa olduğundan dolayı kendisine fikrini sorduğunu, ama onun bu nişanı mahkemede şahitler huzurunda istemediğini belirtmiştir. Mahkemeye getirilen kıza burada tekrar isteyip-istemediği sorulduğunda, iradem elimdedir, âkil bâliğim ben bu nişanı istemiyorum demiştir. Bunun sonucunda Kadı, gönderilen eşyaların iade edilmesini isteyerek nişanı feshetmiştir (Karasu Ş.S., 25-68a-732).

Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicillerinde gayri Müslimleri aşağılamak ya da eziyet ederek haksız muameleye tabi tutmak gibi davranışların olduğuna dair davalar nadiren görülmektedir. Sadece Yahudilerle ilgili bir ferman bu anlamda kayıtlar arasında yer almıştır. Buna göre; Karasu'daki emin ve zabıtalara gönderilen ilâm-ı yarlığ-ı şerif ile eskiden Karasu'da bulunan Yahudiler'in rencide edilmediği hatırlatıldıktan sonra, şimdi de karışılmaması buyurulmuş ve bu konuda hanlık olarak rızalarının olmayıp, ona göre hareket etmeleri uyarısında bulunulmuştur (Ramazan 1095/Ağustos-Eylül 1684) (Karasu Ş.S., 25-8a-74). Sadece bir örnek olmasına rağmen meselenin ortaya konuluşu ve halledilmesi konumuz açısından çok önemlidir. Fermanın sicile kaydedilmesi, diğer gayri Müslim halkın huzur içinde yaşaması açısından önemli olduğu kadar yanlış yapmaya eğilimli yönetici zümresine de bir gözdağı vermiştir. Farklı kanaatlere sahip insanlara hanlığın koruyucu tavır sergilemesi, konunun mahkemeye kadar ulaşarak dava konusu olarak görülmesi, Kırım Hanlığı topraklarındaki konumlarını göstermesi açısından olduğu kadar, adli kayıtlar içinde yer alması da ilgi çekicidir.

Kırım Hanlığı idari yapısının önemli bir parçası olan mahallelerde beraber yaşayan insanların adeta bir aile gibi birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olmalarına özen gösterilirdi. Örneğin, bir ocak yapan komşunun diğer komşusuna zarar vermesi üzerine mahkemeye yansıyan bir dava konusu ilgi çekicidir. En önemlisi cemaat adamları ile mahkeme görevlisi olan muhızrın, olayı yerinde görerek zararlı olduğuna karar vermeleri davanın işleyişini göstermesi açısından hayli önemlidir (Karasu Ş.S., 25-44a-444). Yine burada cemaat adamları kavramı ile mahalle sakinlerinin olaya müdahil olması ayrıca önemli bir husustur. Bir başka davada Yahudilerin yaşadığı bir mahallede, sokak ve sokaktaki gerzin tıkanması ile meydana gelen pis akıntılar önlenmesi konusunda çıkan anlaşmazlık, her iki tarafın ortaklaşa çöz-

mesi noktasında alınan mahkeme kararıyla önlenmiştir (Karasu Ş.S., 25-36b-371). Bu hüküm, sokaktaki pis su akıntılarının ve karşılıklı komşuların birbirine zarar vermemesi üzerine alınan örnek bir karardır. Kadı huzurunda iki Gayri Müslimle arasındaki komşuluk meselesinin çözümü de dikkat çekicidir.

Ayrıca sicillerin iktisadi konularla ilgili belgeleri arasında gayri Müslimlerin problemlerine dair birçok hüküm ve belge çeşidi yer almaktadır. Ticaret yapmak amacıyla kurulan ortaklıkların da ne amaçla ve ne miktarda bir sermaye ile kurulduğunu, sicile kaydettirme ihtiyacı hisseden gayri Müslim ortaklar bulunmaktadır (Karasu Ş. S., 47-59b-413). Diğer bir ticari konu da ise, evini kiralamış olan Kostantin hem kirasını alamadığını, hem de kiracı Mihail'in evin çitini bozup yaktığından dolayı şikayetçi olmuştur (Karasu Ş. S., 25-60b-639). Öte yandan genelde günlük yevmiyenin standart bir rakamdan ziyade, ücretin karşılıklı olarak tespit edildiği görülmekle beraber genelde 15 akça⁸ olduğu ama zaman zaman 10 akçaya kadar düştüğü tespit edilmiştir⁹. Sicillerde Gayri Müslimlerin çalıştıkları süreye karşılık yevmiyelerini alamadıklarına dair birçok dava konusu görülmektedir¹⁰. Başka bir kayıta ise Adil Giray Han zamanında darphane emniğine bir Yahudinin görevlendirildiği görülmektedir (Bahçesaray Ş. S., 10-59b-1).

Yine gayri Müslimlerin ellerindeki köleler ile ilgili de mahkemeye yansımış dava örnekleri görülmektedir. İlgili bir davada; Leh asıllı bir köle mahkemeye gelerek "Efendim Bedrus beni okutarak yarım papas itdirüb azâd ve it'ak itmişdir ve ben sâir ahrâr gibi hür olmuşumdur. Bedrus'un oğlu ile bir alakam kalmamıştır." diyerek azadlığını onaylatmak istemiştir. Gerçekte Bedrus öldüğünden dolayı bir meta olarak miras paylaşımına tabi tutulacak olan köle, şahitlerin lehine ifade vermeleri üzerine tereke listesinden çıkarılarak, özgür bırakılmıştır (Karasu Ş. S., 25-19b-203). Yine bir başka kayıta, Müslüman olduğu halde kul diye satılmak istenilen bir mühtedinin mahkemeye yaptığı başvuru dikkatimizi çekmiştir. Kendisi Boğdan zımmîsi iken, Akkerman'da Müslüman olmuş ve Karasu kazasına gelmiştir. Karasu'da Müslüman ve hür olmadığı söylenilerek kul olarak satılmak istenmiş, o da bunun üzerine mahkemeye gitmiştir. Mahkemede Akkerman'da Müslüman olurken şahitlik yapanların isimlerini söyleyerek, onların şahadetleri ile düştüğü kul durumundan kurtulmuştur (Karasu Ş.S., 25-65a-700). Burada bah-

⁸ Karasu Ş.S., 47-64b-458 numaralı sicilde: "Oldur ki Ahmed nâm kimesne meclis-i şer' de Mehemed nâm kimesne üzerine da'vâ idüb iş bu Mehemed'e on beşer akçeye üç gün hıdmet idüb bir günlük 15 akçemi alub 30 akçe ücretim kalmışdır didikde mezbûr Mehemed bir günden mağasına münkîr olub ..... " Cemaziyelahir 1129/ Mayıs 1717.

⁹ Karasu Ş.S., 33-48a-466 numaralı dava; 10 akça günlük yevmiye ile yapılan çalışma sonrası, 19 günlük yevmiyesinin hala ödenmediğinden şikayetçi olan bir kişinin mahkemeye yaptığı başvuruyu içermektedir (1110/1698).

¹⁰ Karasu Ş.S., 25-30b-317 numaralı belgede; Çizmecî Todor veled-i İstefan, yıllığı 20 guruş ve ayda bir ödeme yapmak kaydıyla, Panayut veled-i İstefan'ı çizme işi için hizmete aldığı ifade ettikten sonra, Panayut'un üç hafta çalışarak işi bıraktığını belirtmiştir. Devamında da ayın tamam olmamasından ötürü, herhangi bir ödeme yapamayacağını aktarmıştır. Ancak mahkeme tarafları dinledikten sonra, Todor'u 6 guruş ödemeye mahkum etmiştir. Ayrıca diğer zımmîleri konu alan davalar için Karasu Ş.S., 25-107b-1074, 33-30a-272, 33-92b-833, 33-70b-628 ve 47-55b-374 numaralı belgelere bakılabilir.

si geçen kişinin Kırım'da yaşayan insanlardan farklı özellikler aksettirmiş olması, diğerlerinde böyle bir kanaatin oluşmasına neden olmuş olabilir.

Öte taraftan sicillerde Kırım Hanlığının, dışarıdan gelen tüccarlara bir takım sınırlamalar getirerek ticari hayatı düzenlemek istediğini gösteren kayıtlar bulunmaktadır. Nitekim sınırlamaların genellikle ana konusu içerideki ticari yaşamın zedelenmemesi üzerine kurulu bir takım tedbirler oluşturmakta idi. Gümrüklerde vergisi ödenen malların satılmasına itiraz edilmezken, tekrar ülke içinden mal temin ederek satmaya kalkanlara şiddetle karşı çıkmıştır¹¹. Hâlbuki dışarıdan gelen tüccar ile ülke sınırları içinde yaşayan bazı insanların aynı etnik köken ve dinden gelmelerine karşın, her ikisine de farklı kurallar konulmuştur. Sicillerde görüldüğü üzere bir yerli Acem veya Ermeni tüccar ile dışarıdan gelen aynı milletten ve dinden olan tüccar arasında eşitlik söz konusu olmamıştır (Karasu Ş. S., 25-33b-347). Bu durum Müslüman olmamasına karşılık Kırım Hanlığı tebaası olan herkesin yabancı tüccarlara karşı dini ne olursa olsun korunduğu anlamına gelmektedir. Kadı, sicile kaydettiği bu fermanlar sonrasında, ticari hayatı dışarıya karşı ölçülü bir şekilde koruyarak yerli tüccarın aleyhine bir durumun ortaya çıkmasına engel olmaya çalışmıştır. Konuyla ilgili vergi uygulamaları ile ticaretin süresi ve satışa konu olan meta ile ilgili değişik ticari yükümlülükler ortaya çıkarıldığını sicil kayıtlarından görmekteyiz.

Mamafih gayri Müslimlere ait miras paylaşımına dair hükümler sicil kayıtları arasında sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bunun neden kaynaklandığına dair elimizde yeteri kadar bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak İslâmi esaslara göre mal paylaşımının daha adil olduğu söylenebilir ama sadece bunu ifade etmenin yetersiz kalacağı düşünülünce, altında ayrıca araştırılacak başka nedenler olabileceğini iddia etmekten başka bir yol kalmamaktadır. Öte taraftan Kırım'ın Karasu kazasına ait 1683-1744 tarihleri arasında tutulan dört şer'iyye sicili içerisinde, 312 adet Müslim tereke kaydı bulunurken, gayri Müslimlere ait tereke sayısı ise, nüfuslarının az olmasına rağmen 184 adettir¹². Rakamlar neredeyse gayri Müslimlerin sorumlu bütün tereke kayıtlarının kadı huzuruna getirilerek çözümlendiğini gösterecek kadar fazladır. Örnek olarak Bokçuoğlu Serkiz ölen kızından dolayı intikal etmesi gereken 38 miskal altını, damadı Kara Ovanis'in vermediğini mahkemeye dava konusu olarak getirmiştir (Karasu Ş. S., 25-90b-926). Yukarıdaki örnek davaların birçoğunda her iki kesiminde gayri Müslim olduğu düşünüldüğünde, mesele kendi hukuki kuralları ile cemaatleri içinde halledilebileceği halde, şer'i mahkemeye gelerek adalet bulmayı tercih etmişlerdir. Mahkeme konuyu sıradan bir alacak-verecek davası olarak değerlendirerek meseleye bakmış ve sonuca ulaştırmıştır.

¹¹ Karasu Ş. S., 25-7a-59 ve Karasu Ş. S., 25-7b-73'de Acem tüccarlarının gümrüğe muhakkak uğradıktan sonra mallarını satabileceği, başkaca mal alıp satamayacaklarını içeren bir ferman olup, Acemiyan taifesinin ileri gelenlerine iletilmesi vurgulanmıştır.

¹² Kavak, Nuri, "Kırım'ın Karasu Kazası 1683-1744 (Şer'iyye Sicilleri'ne Göre)", (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 139. Karasu Ş. S., 25.cilt, 10a, hük. No: 105'de Sofiya'nın, 47. cilt, 9b, hük. No: 71'de Despina'nın tereke kayıtları bulunmaktadır.

Gayri Müslim tebaa içinde ceza davasının konusuna girebilecek adi suçların işlendiği ve bunların diğer Müslimlerde olduğu üzere muhakeme edildiğine dair çok fazla kayıt örneği bulunmaktadır. Örneğin birbirlerine küfür, zorlama, darp, yaralama, öldürme, hırsızlık, mala zarar verme, çalıştırdığı halde emeğinin karşılığını ödememe gibi daha sayamayacağımız birçok konu içeriği ile mahkemeye yansıyan davalar vardır. Bunlardan Sadık Efendi mahallesindeki bir kuyuya düşerek ölen bir zımmi kız çocuğu üzerine açılan dava iyi bir örnektir. Nitekim mahallede yaşayan bir kızın ölümü üzerine, adeta bir kamu davası anlayışıyla şikâyetçi olmayan anne ve babaya rağmen muhakeme icra olunmuştur. Mahkeme oluşturduğu keşif heyeti ile olayı yerinde incelemiştir. Ardından da anne ile babaya mahalle adamlarından ve kuyu sahibinden şikâyetçi olup-olmadığı sorulmuştur. Ölen kızın anne ve babası "Allah'ın emri yapılacak bir şey yoktur" diyerek kimsenin olayla alakasının olmadığını belirterek davacı olmamışlardır (Karasu Ş. S., 25-117a-1179). Ama mahkeme Sadık Efendi Mahallesi sakinlerini mesul olabilecekler arasına koymakla, farklı bir yaklaşım ortaya çıkardığı gibi, ölüm nedeninin üzerinde ısrarla tahkikat yapılması, insan canına din farklılığına rağmen ne denli önem verildiğinin göstergesidir.

Ayrıca dava kayıtlarındaki "Şuhûdü'l-hâl" kısmında bile Gayri Müslimlerin isimlerine yer verilmiştir. Hem dava tarafları olarak hem de bilinen tanınan, şahitliği muteber sayılan insanlar olarak şer'i mahkeme kayıtlarında bulunmuşlardır. Nitekim gayri Müslimlerin genel nüfus içindeki yeri küçük olmasına rağmen, şer'i mahkeme kayıtlarında oldukça fazla yer almaları önemli bir husustur. Örnek olarak çok fazla kayıt bulunmakla birlikte, her iki tarafı gayr-i müslim olan bir davanın şahitler kısmında da Greko Efendi'nin yer aldığı görülmektedir (Karasu Ş. S., 25-90b-926).

SONUÇ

Hulasa şer'i mahkemeler, din farkı gözetmeksizin mahkemeye gelen her şikâyet sahibinin başvurusunu kabul ederek, sorunlarına çözüm üretmeye çalışmıştır. Bahsedildiği üzere dini cemaatlere medeni hukukun alanına giren konuları kendi içlerinde halletme imtiyazı tanınmasına rağmen, kadı huzuruna gelen herkes kanaatleri ne olursa olsun, hoşgörü ortamı içinde toplumun sağlıklı bir yapıya kavuşması amacıyla yardımcı olunmuştur. Kırım Hanlığı sergilediği mükemmel yönetimi ile pratik ve adilane adalet dağıtan bir mekanizma inşa ederek, ülkede yaşayan herkesi birbirleri ile kenetlemiş, birbirleri ile barışık bir yaşam sürmelerini temin etmiştir.

Araştırmamız, Kırım Hanlığı adalet sisteminden ziyade, işleyen muhakemenin içinde farklı dinden olan insanlara yer verilip onlar ile ilgili dava konularının olup olmadığı tezi üzerine hazırlanmıştır. Hareket noktamızı ve sınırlarımızı ise mahkemelerde çeşitli zamanlarda tutulmuş Şer'iyye Sicili dediğimiz kadı defterleri oluşturmaktadır. Bahsettiğimiz kadı defterlerine yansıyan gayri Müslimlerle ilgili bazı dava konularını, örnekleri ile beraber aktararak ifa edilen hizmetin niteliğini ve boyutlarını ortaya koymaya çabaladık. Amacımız hanlığın adalet sistemine gay-

ri Müslimlerin ihtiyacı var mı, var ise hangi konularda ve nedenleri üzerinde fikir yürüterek, sağlanan bu güzel toplumsal yapının nasıl meydana getirildiğine dair fikir verebilmektir.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

Bahçesaray Şer'iyye Sicili, 8, 10, 15, 27, 37, 58 numaralı defterler.

Karasu Şer'iyye Sicili, 25, 33 ve 47 numaralı defterler.

Kitap ve Tez

Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadi Ve İçtimai Tarihi 81453-1559), c. 2, Cem Yayınları, İstanbul 1995.

Dubrovskiy, V., "Türk Kırımı Dair Tarihi Kaynak ve Araştırmalar", Dergi, Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü, 2. yıl, No: 4.

Erten, Hayri, Konya Şer'iyye Sicilleri ışığında Ailenin Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y. Y. İlk Yarısı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 2001.

Eryılmaz, Bilal, Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi, 2. bsk., Risale Yayınları, İstanbul Mart 1996.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli; Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Karaman, Robert Dankoff, 7. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul, Nisan 2003.

Güneş, Ahmet, "Aileyle Alakalı İslami Değerler", Yeni Ümit Dini İlimler Ve Kültür Dergisi, Sayı: 99, Yıl: 26, Ocak-Şubat-Mart 2013.

Kavak, Nuri, "Kırım'ın Karasu Kazası 1683-1744 (Şer'iyye Sicilleri'ne Göre)", (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Özel, Ahmet, İslâm Hukukunda Milletlerarası Münasebetler Ve Ülke Kavramı, İklim Yayınları, İstanbul 1982.

Üçok, Çoşkun v.dğr., Türk Hukuk Tarihi, 10 Bsk., (Ankara: Savaş Yayınları, 2002).

Ülküsal, Müstecib; Kırım Türk Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını), Baha Matbaası, İstanbul 1980.

Türk, Ahmet, "Kırım Hanlığı'nda İslamiyet", Kırım, Editör: Yücel Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2015.